

Erfgoedwijzer

met de klas

HERINNEREN EN HERDENKEN

Erfgoed maken

- Groep 6

De leerlingen maken een gedenkteken van een gebeurtenis die zij zich zelf kunnen herinneren. Zij bepalen samen of en met welke rituelen deze gebeurtenis herdacht kan worden. Met deze lessen kunnen de leerlingen nadenken over wat herdenken eigenlijk is of kan zijn voor henzelf, wat het verschil is tussen herinneren en herdenken, hoe je herinneringen deelt en waarom je dat zou doen.

De erfgoedwijze bril

Herdenken, in ons land vooral de Dodenherdenking, is een belangrijk ritueel waarin mensen grote saamhorigheid en troost kunnen voelen en waarmee mensen voor hen belangrijke waarden uitdragen. Dergelijke herdenkingen zijn sterk geïstitutionaliseerd. Zo sterk, dat het vooral voor jongere mensen wel eens de vraag kan zijn, waarom ze dit nu écht doen, wat het voor henzelf voor betekenis kan hebben. Je doet 'gewoon' mee, en ook als je eigenlijk niets voelt bij wat er herdacht wordt, kan het meedoen aan het ritueel heel fijn zijn. Toch kan het goed zijn om zo'n ritueel eens wat nader te beschouwen. Het was niet altijd zó. Ook het herdenken is bedacht door mensen, ook déze herdenking, en geëvolueerd door de tijd heen (zie bijlage 2). De laatste jaren zijn er (voorstellen tot) veranderingen geweest (bijvoorbeeld om de herdenking inclusiever te maken), die vaak op veel emotionele weerstand stuiten. Erfgoedwijze mensen kunnen idealiter beter omgaan met zulke veranderingen, omdat ze weten dat erfgoed nooit in beton gegoten is. Als mensen het gemaakt hebben, kunnen en mogen mensen het ook veranderen. In ieder geval moeten ze erover kunnen praten, en naar elkaar luisteren.

Inhoud van deze handleiding

De lessen	3
Introductie (5-10 minuten).....	3
1. Filosoferen over herinneren (30 minuten).....	3
2. Herinneringen bewaren en delen (30 minuten)	4
3. Nadenken over herdenken (15 minuten).....	4
De Nationale Herdenking (30 minuten)	5
4. Eventueel als tussenopdracht: herinneringsbord maken (30 minuten)	6
5. Samen een monument maken (minimaal 1,5 uur)	6
6. Evaluatie & reflectie (10 minuten)	7
Bijlage 1 – Nationale herdenkingen	8
Vragen	11

Leerdoelen

- De leerlingen leren dat herdenken mensenwerk is, dat zich aanpast aan de tijd en aan de mensen die het doen.
- De leerlingen leren dat herinneringen persoonlijk zijn, maar wel gedeeld kunnen worden; en dat herdenken niet over persoonlijke dingen hoeft te gaan.
- De leerlingen leren dat monumenten en herdenkingen worden vormgegeven met door mensen bedachte vormen, materialen en rituelen en dat zij dit zelf ook kunnen.

Aansluiten bij burgerschap, geschiedenis en beeldende vorming

Je kunt deze lessen doen rond de 4 mei herdenking. Met deze lessen maak je herdenken persoonlijk, en met behulp van bijlage 3 – Nationale herdenkingen, plaats je de 4 mei herdenking in een historische context.

De uitvoerende fase van deze lessen (C – uitvoeren) kun je laten verzorgen door een vakdocent beeldend. Deze hebben verstand van kleuren, vormen en materialen en kunnen de leerlingen begeleiden bij het ontwerpen en maken van hun monument.

Materialen, behorend bij deze lessen:

- Deze handleiding met bijlage en werkblad
- De PowerPoint Herinneren en herdenken

Ook nodig:

- Tool 1 – filosoferen met kinderen
- Tool 8 – informatie vinden over erfgoed in de buurt (punt 6: oorlogsmonumenten)

Zelf nog verzorgen:

- Post-its in alle mogelijke kleuren
- Foto's van monumenten in de omgeving van de school. Maak ze zelf of haal ze van internet (zie tool 8 punt 6)
- Materialen voor het maken van een monument

De lessen

Introductie

Vraag aan de leerlingen of ze liedjes kennen die gaan over iets of iemand missen (dat zullen voornamelijk liefdesliedjes zijn). Praat over een aantal van deze liedjes: over (delen van) de tekst en wat die betekent. Je kunt een aantal treffende zinnen, die gaan over missen en herinneren, op het bord schrijven, zoals (evt. uit het Engels vertaald): ik zal altijd aan je denken, ik zal je altijd missen, overal zie ik jouw beeld, je lijkt nog zo dichtbij, je zit in mijn hoofd, ik bewaar je in mijn hart, ik vergeet je nooit.

1. Filosoferen over herinneren

Alle leerlingen weten wel wat het woord 'herinneren' betekent. Jullie gaan filosoferen over dit begrip. Zie Tool 1 voor tips voor filosoferen met kinderen/jongeren.

Zet de leerlingen in een kring zodat ze elkaar kunnen zien en makkelijker op elkaar kunnen reageren. Tafels zijn niet nodig.

Praat eventueel nog even over de zinnen die je op het bord hebt geschreven.

Filosofeer nu samen met de klas over herinneren. Let op het verschil met iets onthouden: als je iets onthoudt, *blijft* het in je hoofd. In herinneren zit het voorvoegsel 'her': opnieuw. Iets komt dus *opnieuw* in je hoofd.

Gebruik onder andere de volgende vragen; vergeet niet door te vragen op de antwoorden:

- Wat is herinneren eigenlijk?
- Wat doe je als je je iets herinnert?
- Waarmee doe je dat (welk deel van je lichaam)?
- Kun je voordoen wat je doet als je je iets herinnert?
- En als je je iemand herinnert?
- Waar 'zit' een herinnering in je lichaam (of niet in je lichaam... waar dan wel)?
- Kun je een herinnering ook voelen? (laat de leerlingen de ogen sluiten en echt een herinnering oproepen)
- Waar voel je dat dan?
- Kun je een herinnering ruiken?
- Kun je een herinnering horen?
- Herinnert iedereen zich hetzelfde (van bijvoorbeeld een gebeurtenis waar meerdere mensen bij waren)?
- Hoe kan dat?
- Zijn herinneringen waar of niet waar?
- Als je je iets herinnert, dan denk je aan iets dat al gebeurd is. Dat is voorbij. Toch kun je eraan denken. Waar 'ben' je als je je iets herinnert van vroeger? Ben je dan hier of ben je daar?

NB: Je kunt zelf nog meer vragen bedenken. Stel de vragen die je zelf interessant vindt of waar je je zelf prettig bij voelt.

Laat nu, of tijdens de voorgaande filosofiesessie, een of meer (of zoek zelf andere) van de afbeeldingen op de PowerPoint met 'herinneringspreuken' zien om te praten over herinneren. Je kunt zo veel afbeeldingen behandelen als je zelf wilt.

Afbeelding 1:

- Wat bedoelen ze met ‘in je hart bewaren’?
- Hoe doe je dat, hoe werkt dat?
- Waarom zou je een herinnering in je hart willen bewaren?
- Kun je ook nare herinneringen in je hart bewaren?
- En wat zou er dan gebeuren?
- Kun je je hart wel eens voelen als je ergens aan denkt (je iets herinnert), bijvoorbeeld dat het sneller gaat kloppen?

Afbeelding 2:

- Wat doe je als je een herinnering deelt met iemand?
- Heeft die ander dan ook die herinnering gekregen?
- Waarom wil je een herinnering delen met iemand?

Afbeelding 3:

- Hoe bewaar je een herinnering?
- Waar bewaar je een herinnering?
- Welke herinneringen wil jij bewaren? Hier gaan de leerlingen ten slotte zelf rustig over nadenken.

2. Herinneringen bewaren en delen

Laat de post-its zien. Post-its worden gebruikt om dingen op te schrijven die je niet moet vergeten. Je plakt ze ergens waar je zeker weet dat je ze tegen zult komen.

Vraag nu alle leerlingen om een waardevolle herinnering die ze graag willen bewaren én delen met de klas, op een post-it te schrijven (ze kunnen de kleur kiezen die het best bij hun herinnering past). Het kan een herinnering zijn aan een gebeurtenis of aan een persoon of een dier. De post-its plakken de leerlingen op een plek aan de muur. Je kunt daar een vel papier boven hangen met de titel: ‘herinneringen’, of ‘herinneringsmuur’, of: ‘niet vergeten!’

De leerlingen kunnen elkaars herinneringen lezen. Vertel dat de herinneringen nu dus gedeeld worden.

Je kunt ook leerlingen hun herinnering laten ‘presenteren’; iemand leest voor wat hij heeft opgeschreven en vertelt er eventueel nog iets omheen.

De post-its blijven hangen tot het einde van deze lessenserie.

3. Nadenken over herdenken

Jullie gaan nu nadenken over herdenken. Bij dit gesprek is het goed om, als dat nodig is, wel een beetje te sturen (dit staat tussen haakjes achter de vragen). Gebruik onder andere de volgende vragen.

Noot voor de leerkracht:

Herdenken – en **gedenken** – is actief en bewust iets of iemand in je herinnering halen of voor de geest halen. Bijvoorbeeld omdat je die mens(en) en gebeurtenis(sen) ‘levend’ wilt houden, vaak omdat je ze wilt eren.

Tijdens een herdenking kun je personen of gebeurtenissen herdenken of gedenken die je je zelf niet herinnert, omdat je er niet bij was en die personen niet hebt gekend.

Herinneren kan een onbewust proces zijn: je ruikt iets of hoort een liedje en denkt: oja! Zo was dat... Of je haalt iets bewust terug in je hoofd (‘hoe zat dat ook al weer?’) Dit kan gaan om onbelangrijke dingen maar ook om belangrijke dingen.

Herinneringen zijn van jezelf, je kunt je geen dingen of mensen herinneren waar je niet bij was of die je niet hebt gekend.

- Wat is herdenken?
- Is er een verschil met herinneren?
- Wat kunnen we allemaal herdenken?
- Gaan herdenkingen altijd over zielige of nare gebeurtenissen zoals dood en oorlog? (nee, zeker niet, alleen noemen we het bij leuke dingen eerder ‘vieringen’)
- Wat doen we als we herdenken? Denk zowel aan wat je ziet dat wij doen (bijvoorbeeld krans leggen, stil zijn) als wat er binnenin ons gebeurt: gedachten en gevoelens.
- Kun je voor wat betreft het ‘doen’ ook andere dingen doen bij een herdenking? Bijvoorbeeld dansen of zingen en waarom wel of niet?
- Als je meedoet aan bijvoorbeeld de Dodenherdenking, en je hebt geen herinneringen aan de mensen die je herdenkt, waar moet of kun je dan aan denken tijdens de herdenking?
- Waarom zou je meedoen aan een herdenking als het toch niet gaat over mensen die jij gekend hebt?

De laatste vraag:

- Waarom hebben we oorlogsmonumenten?

Mogelijke antwoorden:

- Om de mensen te herinneren die in de oorlog zijn gedood
- Om soldaten of verzetsmensen te eren en bedanken die ‘voor ons’ hebben gevochten
- Om ons te waarschuwen dat oorlog erg is en dat we moeten proberen dat te voorkomen
- Om de nabestaanden te troosten.

Een oorlogsmonument is dus enerzijds gericht op het verleden maar ook op de toekomst! We willen geen oorlog meer.

De Nationale Herdenking

Je kunt hier een betekenisvolle link leggen met de Nationale Dodenherdenking. Het is goed als leerlingen leren dat zo’n herdenking ook mensenwerk is: bedacht door mensen en constant aan verandering onderhevig, meebewegend met de tijdgeest. In bijlage 3 vind je informatie over de geschiedenis van de Nationale Herdenking. Daaronder staat een aantal vragen. Je kunt deze tekst aan de leerlingen geven en hen deze zelf laten lezen en daarna de vragen laten maken. Je kunt ook zelf de tekst verwoorden en de vragen met de leerlingen klassikaal bespreken.

4. Eventueel als tussenopdracht: herinneringsbord maken

De leerlingen pakken ieder de eigen post-it met de herinnering van de muur en plakken die in het midden van een vel papier. Daaromheen schrijven ze teksten en tekenen ze symbolen of andere dingen die te maken hebben met deze herinnering. Zo maken ze een herinnerings'bord' voor hun herinnering. Eigenlijk een persoonlijk monument. Dit mogen ze mee naar huis nemen.

5. Samen een monument maken

Het herinneringsbord is iets persoonlijks voor iedere leerling. Monumenten in dorpen en steden zijn er voor heel veel mensen. Een monument wordt gemaakt voor een gebeurtenis of een persoon die belangrijk is geweest voor veel mensen. De leerlingen gaan een monument maken voor een gebeurtenis of persoon die belangrijk is geweest voor hen allemaal. De gebeurtenis kan leuk zijn of verdrietig, het is allebei even belangrijk.

Bepaal samen met de leerlingen welke persoon, dier, plant, boom, verdwenen gebouw of gebeurtenis een herinnerings-/herdenkingsmonument nodig heeft. Misschien is er iets dat meteen voor iedereen duidelijk is: een grote boom die is omgehakt of een geliefde leerkracht die met pensioen is gegaan. Als het niet zo duidelijk is, kun je de leerlingen hier in groepjes over na laten denken en daarna, bijvoorbeeld in een al dan niet geheime stemming, iets kiezen waar iedereen achter kan staan.

Het maakproces van het eigen monument kun je structuren in de volgende stappen. Elke stap heeft z'n eigen reflectiemoment.

A. Oriënteren

Laat de afbeeldingen van monumenten en/of plaquettes uit de omgeving zien en bespreek deze met de leerlingen. Waar herinneren ze aan? Hoe zien ze eruit? Waar zijn ze van gemaakt? Kent iemand een van de monumenten? Je kunt hier natuurlijk ook een dorps-/stadswandeling van maken. Eventueel bekijken de leerlingen zelf nog meer afbeeldingen op internet.

Reflectie:

- Waarom spreken sommige monumenten mij aan en andere niet?
- Is dat voor iedereen hetzelfde?
- Hoe komt dat?

B. Onderzoeken

De leerlingen onderzoeken de monumenten. Dit kunnen ze in groepjes doen. Ze betrekken hierbij de voorgaande les waarin ze hebben gefilosofeerd en nagedacht over herinneren en herdenken.

Reflectie:

- Hoe helpen monumenten met herinneren of herdenken?
- Moet je aan een monument letterlijk kunnen zien wat je ermee herdenkt?
- Of moet het monument iets anders laten zien, een gevoel bijvoorbeeld?
- Hoe doen de monumenten dat die wij onderzoeken?
- Zijn er vormen, beelden en/of materialen die we zelf zouden willen gebruiken voor ons monument?

C. Uitvoeren

Dit is de maak-fase. De leerlingen bepalen samen hoe het monument eruit moet zien. Figuratief of abstract, met woorden of niet, groot of klein, staand of liggend of hangend, met veel kleur of sober.

Ze kiezen materialen en vormen. Het is handig om het eindproduct eerst te tekenen. Het maken kan verdeeld worden in onderdelen die door aparte groepjes gemaakt worden als het bedachte monument zich daarvoor leent.

TIP: laat deze les uitvoeren door een vakdocent beeldende vorming.

Als het monument klaar is, bespreken de leerlingen waar het moet komen te staan/hangen/liggen en wat ze erbij zouden willen doen: niets, een jaarlijks ritueel, wat voor ritueel? Er is veel mogelijk naast stil zijn en bloemen leggen. Laat de leerlingen dit in alle vrijheid bedenken: er is geen vast recept voor de beste herdenkingsmanier.

Tip: laat leerlingen vertellen over herdenkingsrituelen uit andere culturen.

Reflectie:

- Wat hebben we gedaan?
- Passen de vormen en de materialen bij wat we willen herdenken?
- Passen de rituelen bij wat we willen herdenken?
- Wat zouden we de volgende keer anders doen?

6. Evaluatie & reflectie

- Hoe was het om dit monument te maken voor deze persoon/gebeurtenis etc.?
- Denk je anders over monumenten en herdenken (zoals de 4 mei herdenking) nu je er meer over weet en je zelf een monument hebt gemaakt?
- Rond af met te benoemen dat herdenken, ook onze bekendste herdenking, die van 4 mei, mensenwerk is. Iets dat moet passen bij de tijd en bij de mensen die het doen.

Bijlage 1 – Nationale herdenkingen

Er zijn in Nederland drie nationale herdenkingen. Dat zijn officiële herdenkingen die in het hele land gehouden worden.

1. de Nationale dodenherdenking op 4 mei
2. de Nationale Herdenking 15 augustus 1945
3. de Nationale Holocaust herdenking op de laatste zondag in januari.¹

De Dodenherdenking op 4 mei

Op 4 mei herdenkt Nederland alle Nederlandse slachtoffers sinds de Tweede Wereldoorlog. Dit zijn militairen en burgers die stierven in oorlogssituaties en bij vredesoperaties.

In alle gemeenten in Nederland zijn herdenkingen bij een plaatselijk oorlogsmonument.

In heel Nederland gaat de nationale herdenking op dezelfde manier.

- De nationale herdenking begint om 18.00 uur en duurt tot zonsondergang (ongeveer 21.10 uur).
- Tussen 20:00 en 20:02 uur is iedereen 2 minuten stil.
- De Nederlandse vlag (zonder de oranje wimpel) hangt halfstok van 18:00 uur tot zonsondergang.
- Vaak leggen mensen na 20:02 uur nog kransen en bloemen.

De vlag hangt halfstok bij de herdenking van 4 mei bij het oorlogsmonument in Zwolle.²

¹ Op 15 augustus herdenkt Nederland de slachtoffers van de Japanse bezetting van het voormalig Nederlands-Indië en het einde van de Tweede Wereldoorlog in dat gebied. Op de laatste zondag in januari is de herdenking van de slachtoffers van de Holocaust in Amsterdam.

² Door Onderwijsgek - Eigen werk, CC BY-SA 2.5 nl,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=94099135>

En er zijn ook regels:

Winkels en andere openbare gelegenheden (dat zijn bijna alle plaatsen behalve de huizen waar mensen wonen) moeten zorgen dat het rustig is tijdens de dodenherdenking. Want dan kunnen mensen die toevallig daar zijn, rustig meedoen met de twee minuten stilte.

- Geen feesten geven
- Geen muziek tussen 19.45 en 20.15 uur
- Winkels graag sluiten om 19.00 uur³

Geschiedenis van de Nationale Herdenking op 4 mei

Toen de Tweede Wereldoorlog was afgelopen, begon een groep mensen met de Nationale Herdenking. Dit waren mensen die in de oorlog in het verzet hadden gezeten. Zij gingen in 1946 samen in een Commissie Nationale Herdenking.

Zij bepaalden dat iedereen om acht uur 's avonds twee minuten stil is. Ze bepaalden ook dat de herdenking altijd gehouden moest worden op de avond voor Bevrijdingsdag, 5 mei.

De Nationale Herdenking werd gehouden in Den Haag, in de Ridderzaal.

In 1956 kreeg Amsterdam het Nationaal Monument op de Dam. Dit monument is gemaakt voor de herdenking van de Tweede Wereldoorlog in ons land.

³ Deze informatie staat op de website van de Nederlandse overheid:

<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/tweede-wereldoorlog/nationale-herdenkingen>

Vanaf 1961 was de Nationale Herdenking bij het Monument op de Dam, om vier uur 's middags. De koningin was er altijd bij.

Vanaf dat jaar herdenken we niet alleen de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, maar ook slachtoffers van militaire operaties van na de Tweede Wereldoorlog. Nog weer later gingen we ook de slachtoffers herdenken die gevallen zijn tijdens vredesmissies. (Nederlandse militairen helpen in allerlei landen waar oorlog is).

In de jaren tachtig (1980-1989) waren er steeds minder mensen die meededen met de Nationale Herdenking. Het was gewoon niet meer zo interessant voor veel mensen. Maar de regering vond dat erg jammer. In 1987 heeft de regering het Nationaal Comité 4 en 5 mei opgericht. Dit comité moest ervoor zorgen dat de mensen de Nationale Herdenking weer belangrijk gingen vinden.

Sinds 1988 is de herdenking bij het Monument op de Dam om acht uur 's avonds. En alles wordt live op televisie uitgezonden. De Nationale Herdenking is tegenwoordig weer veel populairder.

Vernieuwing

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei is vanaf die tijd steeds bezig met proberen de Herdenking zo te maken, dat zoveel mogelijk mensen het gevoel hebben dat zij daar ook bij horen. Ze besteden veel aandacht aan muziek en andere kunst, want daarmee kunnen mensen goed hun gevoelens uitdrukken. Sinds 1998 leest een jongere een eigen gedicht voor op de Dam.

In 2000 werd er weer wat veranderd in de herdenking op de Dam. Er werd speciale muziek voor de ceremonie gecomponeerd en in plaats van meer dan tachtig kransen, werden er nog maar tien bij het monument gelegd. Sinds 2005 mogen ook kinderen bloemen bij het Nationaal Monument leggen. Op die manier probeert het Comité om nieuwe generaties te interesseren voor de herdenking.

In 2016 is de Nationale Herdenking weer vernieuwd: de mensen die een krans legden, vertelden toen ook persoonlijke verhalen.⁴ Mensen vertelden waarom en voor wie ze een krans legden, bijvoorbeeld:

“Mijn opa legt vandaag een krans omdat hij als kleine jongen heeft gezien hoe zijn vader en veel anderen op afschuwelijke wijze zijn afgevoerd naar Auschwitz en nooit meer zijn teruggekeerd.”

“Mijn moeder legt hier vandaag een krans omdat op 17 juli 1943 Amsterdam-Noord werd getroffen door een bombardement. Haar vader – mijn opa – en haar broertje kwamen hierbij om het leven. Haar vader was destijds net zo oud als ik nu ben.”

Veel kijkers waren erg ontroerd door deze persoonlijke verhalen.⁵

---

⁴ Deze informatie staat op de website van het Nationaal Comité 4 en 5 mei:

<https://www.4en5mei.nl/herdenken/geschiedenis-4-mei>

⁵ Over deze persoonlijke verhalen schreef de Linda op 5 mei 2016:

<https://www.linda.nl/nieuws/indrukwekkend-persoonlijke-verhalen-kransleggers/>

Vragen

1. Sinds wanneer herdenken we in Nederland de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog?

Sinds _____

2. De Nederlandse regering heeft bepaald dat wij een Nationale Herdenking hebben. Waar / niet waar

3. Waarom zijn we twee minuten stil, denk je?

_____
_____

4. Noem drie dingen die veranderd zijn in de Nationale Herdenking sinds het begin.

1. _____

2. _____

3. _____

5. In 1945 was de oorlog afgelopen. Ongeveer 40 jaar later waren er steeds minder mensen die nog meededen met de Nationale Herdenking. Kun jij zelf een of meer redenen bedenken waarom dit zo was?

_____
_____
_____

6. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei probeert steeds nieuwe mensen voor de Herdenking te interesseren, zoals jongeren. Vind jij dat nodig?

_____
_____
_____
_____